

Людмила Іваннікова
(Київ)

МИКОЛА СУМЦОВ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Стаття проливає світло на історію написання праць М. Сумцова «Современная малорусская этнография» («Сучасна малоросійська етнографія»), «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии» («Про етнографічне вивчення Катеринославської губернії»), «И. И. Манжура как поэт и этнограф» (І. І. Манжура як поет і етнограф) та «Діячі українського фольклору», в яких значна увага надається діяльності південноукраїнських фольклористів І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького, В. Ястребова, М. Андрієвського, С. Чернявської, М. Комарова та ін. Саме М. Сумцов подав перші і найґрунтовніші на той час розвідки про них, висловив оцінку їх фольклористичного доробку, а також вперше в кінці ХІХ ст. здійснив детальний аналіз фольклору, записаного на Півдні України, у загальноєвропейському контексті. Автор аналізує праці М. Сумцова з погляду сучасних теоретичних проблем фольклористики, спростовує їх негативну оцінку, яку свого часу дали Ф. Колесса та В. Петров.

Ключові слова: історія фольклористики, фольклорний збірник, методологія запису, едиційна практика, регіональні дослідження фольклору, Південь України.

The article lights up history of writing of labours of N. Sumcov, about folklore activity of South Ukraine scientists XIX–XX century I. Manzhura, Ja. Novickij, D. Javornickij, V. Jastrebov, M. Andrijevskij and other. Author examines personality of N. Sumcov as first researcher-historiographer of this region, also analyses his contribution to science from the point of view of issues of the day of modern folklore-stady.

Keywords: history of folklore-stady, folklore collection, methodology of record, edition, regional researches of folklore.

Статья освещает историю написания трудов Н. Сумцова «Современная малорусская этнография», «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии», «И. И. Манжура как поэт и этнограф» и «Деятели украинского фольклора», в которых особое внимание уделяется деятельности южноукраинских фольклористов – И. Манжуры, Я. Новицкого, Д. Яворницкого, В. Ястребова, М. Андриевского, С. Чернявской, М. Комарова и др. Именно Н. Сумцов предложил первые и самые основательные на то время исследования о них, дал оценку их фольклористического наследия, а также впервые в конце ХІХ в. сделал детальный анализ фольклора, записанного на Юге Украины. Автор статьи анализирует работу Н. Сумцова с точки зрения современных теоретических проблем фольклористики, опровергает их негативную оценку, которую в своё время дали Ф. Колесса и В. Петров.

Ключевые слова: история фольклористики, фольклорный сборник, методология записи, эдиционная работа, региональные исследования фольклора, Юг Украины.

Попри численну кількість дрібних історіографічних публікацій, розкиданих у різних часописах, до кінця ХІХ ст. практично не здійснювалися спроби написання фундаментальної історії української фольклористики. Це справді життєво необхідне завдання постало не лише перед українською, але й перед російською, білоруською та іншими слов'янськими науками. Історія фольклористики мала бути не тільки підсумком минулого, але й містком для переходу до майбутнього її розвитку.

І першими взяли за це нелегке завдання два видатні вчені – російський

фольклорист, академік, автор 1100 статей і досліджень Олександр Пипін (1833–1903) та гордість української науки, учений європейського масштабу, академік Микола Сумцов (1855–1921). Обидва вони були не лише етнографами й фольклористами, але й істориками літератури, представниками культурно-історичної школи у фольклористиці, дійсними членами Петербурзької академії наук та Наукового товариства імені Шевченка (неофіційної Академії наук України), обидва добре знали й досліджували не тільки українську та російську, але й слов'янські літератури. Щоправда, О. Пипін не визнавав українську

літературу й науку за самобутнє окреме явище [7, с. 2048]. Саме тому він і написав історію української етнографії (власне фольклористики) у контексті етнографії російської. Таким чином, у 1890–1892 роках вийшла у світ чотиритомна «История русской этнографии» О. Пипіна, том третій якої (С.Пб., 1891) був присвячений етнографії малоруській.

У своїй праці О. Пипін, з погляду тогочасного наукового рівня, аналізує фольклористичний доробок видатних українських фольклористів М. Цертелєва, М. Максимовича, З. Доленги-Ходаковського, І. Срезневського, В. Залеського, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова, М. Маркевича, М. Закревського, П. Чубинського.

О. Пипін ґрунтовно розглядає працю Південно-Західного відділу РГТ та його роль в утвердженні наукових принципів фіксації та публікації фольклору, у цьому самому контексті він фрагментарно зупиняється й на постатях південноукраїнських фольклористів – І. Манжури та М. Комарова. Певним внеском у вивчення історії фольклористики Півдня України була ґрунтовна розвідка про І. Срезневського та його працю над альманахом «Запорожская Старина» (гл. III, с. 88–104), а також рецензія на книгу Д. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» [5, с. 447–450].

Праця О. Пипіна зіграла у свій час видатну роль в історії української та російської фольклористики. Після її виходу постала проблема осмислення сучасного (наприкінці XIX ст.) стану фольклористичної науки (адже вона охоплювала період до 70-х років XIX ст. включно). Наприкінці XIX ст. збирання й публікація фольклору стали певною мірою масовим явищем, на науковому небосхилі з'явилися десятки нових імен. Фольклористи 1880–1890-х років ставили перед собою нові завдання – видання зводу фольклору різних жанрів (наприклад, історичного та казкового епосу), створення повної бібліографії російського й українського фольклору, біобібліографічних довідників. Ці проблеми актуалізувалися в працях М. Сумцова «Современная малорусская этнография», «Діячі українського фольклору» та «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии». Саме монографія О. Пипіна й стала безпосереднім поштовхом для

написання М. Сумцовим цих праць. «Современная малорусская этнография» була своєрідним продовженням дослідження О. Пипіна. Це зазначає вчений у передмові до неї [15, с. 2].

І нині ми можемо констатувати той факт, що саме в праці «Современная малорусская этнография» М. Сумцов перший, на початку 90-х років XIX ст., приділив увагу південноукраїнським фольклористам – І. Манжурі, Я. Новицькому, Д. Яворницькому, М. Андрієвському, В. Ястребову, С. Чернявській, М. Комарову, – тут знаходимо перші, найґрунтовніші на той час, біобібліографічні замітки про них. Він ретельно впорядкував бібліографію опублікованих статей і фольклорних записів цих учених, подав короткі біографічні дані про них, висловив позитивну оцінку їхньої роботи і глибоке переконання в тому, що за цими фольклористами – велике наукове майбутнє.

Про те, що праця М. Сумцова була написана відразу після виходу у світ монографії О. Пипіна, та ще й за досить короткий період (вересень – грудень 1991 р.), свідчить той факт, що публікація її окремими статтями розпочалася із січня 1892 року в журналі «Киевская старина» і продовжувалася протягом року. Відразу після завершення публікації першої частини вона була видана редакцією журналу окремою відбиткою (К., 1893) з додатком передмови, суттєвою частиною якої було звернення М. Сумцова до українських фольклористів, що проливає світло на історію написання цього дослідження: «В виду научно-общественного значения серьезного фактического обзора современного малорусского фольклора, я имею основания рассчитывать на некоторые содействия со стороны самих этнографов, исследователей и собирателей, и от их участия будет отчасти зависеть дальнейший успешный ход моей работы». Далі вчений обґрунтував своє звернення таким чином: «Я могу собирать отдельные крупные монографии, могу пользоваться крупными научными изданиями, выходящими в больших культурных центрах [...], в которых находят место статьи по малорусскому фольклору; но мелкие брошюры, статьи журнальные и газетные легко могут ускользнуть от моего внимания, и без прямого содействия самих авторов я в иных случаях вынужден буду лишь вкратце и

мимоходом говорить об их деятельности, пропуская, быть-может, кое-что крупное и самими авторами весьма ценное» [15, с. II–III] .

Таке звернення М. Сумцова свідчить, наскільки ретельно він ставився до своєї праці, бажаючи охопити якомога більше матеріалу, цінував кожного працівника на ниві фольклористики, кожну, навіть найменшу за обсягом, публікацію фольклорних зразків та їх досліджень. Учений просив надіслати йому коротку автобіографію, у якій зацентровано увагу не лише на основних фактах життя, але й на «обстоятельствах, расположивших к этнографии», список творів – заміток, відгуків, якщо можливо – відтиски статей і рецензій. Просив також авторів повідомити про рукописні матеріали, які вони готують до друку, про заплановані фольклорні експедиції.

Отже, як бачимо, ця праця М. Сумцова створена в тісній співпраці з його сучасниками. Відомі факти, що М. Сумцов звертався до південноукраїнських фольклористів іще під час написання першої частини з проханням надіслати біобібліографічний матеріал, уточнити деякі факти. Так, у листі до Я. Новицького від 24 липня 1892 року знаходимо таке повідомлення: «Я получил Ваше письмо и статьи. Статья о Ваших трудах была уже послана в Киев. Стар... И теперь я пишу, чтобы мне возвратили ее для дополнений и поправок, если не сдали в набор. Я дал промах, заметив, что Вы были народным учителем, потом инспектором народных училищ. Теперь постараюсь исправить» [2, арк. 5].

Звернення М. Сумцова до фольклористів-сучасників було своєчасним і актуальним, до нього прислухалися не лише українські, але й російські фольклористи, і настільки, що й самі запалились ідеєю написання історії сучасної російської етнографії та фольклористики. Передусім ці рядки були републіковані в московському журналі «Этнографическое обозрение», органі Етнографічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (1892, № 2, с. 233). Наводячи повністю текст звернення, редакція зазначає: «С своей стороны мы считаем необходимым прибавить, что было бы весьма полезно, если бы не только малорусские этнографы, но и все лица, зани-

мающиеся вообще русской этнографией, озаботились сообщением о себе сведений хотя бы по этой короткой программе с присоединением по возможности фотографий. Это был бы самый умный и надежный материал для составления летописи русской этнографии в дополнение к капитальному труду А. Н. Пыпина «История русской этнографии»» [16, с. 233].

Ця проблема була актуальною для товариства ще тривалий час, бо через чотири роки, очевидно, одразу після появи на світ наступної, другої частини монографії М. Сумцова, редакція вважала за потрібне знову нагадати своїм читачам про необхідність надсилати, крім зібраного ними фольклорного й етнографічного матеріалу, «довольно обстоятельные автобиографии с приложением списка своих трудов от этнографов, работающих в России. Означенные автобиографии присылаются по инициативе отдела [этнографического. – Л. I.], задававшегося целью собирания материалов для истории новейшей русской этнографии» [4, с. 221].

Праця М. Сумцова багатоаспектна й цілісна, у ній він порушує важливі проблеми тогочасної науки, кожна з яких пов'язана з тією чи іншою постаттю, її доробком, поглядами на фольклор. Він якраз зумів побачити й розкрити те, що головне й характерне для кожної особистості.

Подаючи коротку біографію кожного фольклориста, М. Сумцов акцентує увагу, по-перше, на його діяльності, пов'язаної зі збиранням фольклорно-етнографічного матеріалу, а по-друге, саме він, користуючись порівняльно-історичним методом, здійснив у своїй праці аналіз фольклору, записаного на Півдні України, у його генетичному зв'язку не тільки із загальноукраїнським і загальнослов'янським, але й західноєвропейським та світовим фольклором. Передусім це стосується казкового епосу, міфологічних легенд та побутових казок і анекдотів. Завдяки цьому порівняльному аналізу М. Сумцов у сукупності новозаписаного фольклорного матеріалу виявляє і новотвори (приміром, «Приказка до нюхарів», записана Д. Яворницьким), і оригінальні, власне українські легенди (наприклад, легенда про Петрів батіг, записана І. Манжурою). Так, аналізуючи казки зі збірника І. Манжури «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской гу-

бернях» (1890), «Довгомудик» та «Як півник до моря води ходив», М. Сумцов порівнює їх з кумулятивними казками різних народів – російськими, польськими, французькими, швейцарськими, німецькими, чеськими, румунськими, грецькими, норвезькими, шотландськими, ірландськими, іспанськими, португальськими, навіть індійськими та японськими. М. Сумцов доходить висновку, що мандрівні мотиви, загальносвітові образи характерні для чарівних («міфологічних») казок, у яких, на його думку, оригінальних рис майже немає [15, с. 122]. Трохи більше місцевих елементів, на його думку, можна знайти в побутових казках та анекдотах. Загалом із проведеного М. Сумцовим аналізу випливає, що весь фольклор, записаний на Півдні України, можна умовно поділити на три категорії: загальносвітовий, що має образи, сюжети, мотиви, характерні практично для фольклору всіх народів світу; загальноукраїнський – це переважно пісні та легенди, що мають паралелі лише в українському фольклорі, у записах інших збирачів (зокрема, історичні пісні про Овраменка, Перебийноса, Морозенка, Саву Чалого, Супруна та ін.); і регіональний (або ще вузьколокальний), що практично не має паралелей навіть на території України, а численні варіанти зафіксовані лише на Півдні України – це історичні перекази про запорожців, їх силу й характерництво, побут і звичаї, про татарські напади, топонімічні легенди й перекази, оповідання про окремих лицарів-козаків та інші фольклорні й усноісторичні наративи, що стосуються цієї вузькообмеженої території. Це найоригінальніші твори фольклору, які й мають найбільшу цінність для дослідника усної традиції, і ці матеріали найбільше зафіксували Я. Новицький і Д. Яворницький. Наприклад, найоригінальнішими із записів Я. Новицького М. Сумцов уважав перекази про запорожців, Семена Палія, Матвія Шута.

М. Сумцов найбільше цінував прозові записи І. Манжури (хоча із записів Я. Новицького – пісні), зовсім новим й оригінальним матеріалом він уважав записи снів та їх трактування. Високо оцінив учений добірку прислів'їв і приказок, загадок, а особливо – словник діалектних і архаїчних слів, упорядкований І. Манжурою [15, с. 126]. Особливо значний інтерес представляють, на його думку,

місцеві назви рослин, тварин, технічна термінологія. Даючи загальну характеристику фольклорних записів І. Манжури, М. Сумцов зазначає: «В общей сложности материалы, собранные г. Манжурой, составляют весьма ценный вклад в науку. Научное значение этого материала определяется не только его количеством, но прекрасными внутренними свойствами, точностью записей и сохранением мелких фактических деталей. Достоинства этнографических записей г. Манжуры обусловлены прекрасным знанием народной речи и пониманием художественных красот ее» [15, с. 115].

Кожен нарис М. Сумцова написаний мовби за певною схемою: автор подає коротеньку біографію того чи іншого вченого, акцентуючи на його фольклористичній діяльності, а далі всю увагу зосереджує на матеріалах, причому саме на найновіших записах, опублікованих у 1880–1890-х роках, наводячи численні паралелі з різних збірників, не лише українських, але й інших слов'янських та західноєвропейських, дає характеристику не тільки окремих текстів, але й цілих збірників, монографічних описів, зокрема таких, як: «Запорожье в памятниках устного народного творчества» Я. Новицького (1886), «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» Д. Яворницького (1888) та «Материалы по этнографии Новороссийского края» В. Ястребова (1894).

М. Сумцов відзначає високий науковий рівень фольклорних записів І. Манжури та Я. Новицького, що передані «живим народним словом».

Аналізуючи сюжети, мотиви, мову і стиль фольклорних творів, М. Сумцов торкається й жанрових особливостей окремих новотворів, питань систематизації фольклору. Так, «Приказку до нюхарів», записану Д. Яворницьким, він уважав за «лучшее проявление того нового рода народной словесности, который [...] представлен весьма незначительным числом записанных песен-рассказов» [13, с. 185–186].

У цьому контексті М. Сумцов відзначає новизну збірника В. Ястребова, що виявляється в запису й публікації досі невідомих або малодосліджених науковцями фольклорних явищ [14, с. 20]. «В сборнике г. Ястребова встречается несколько оригинальных сказок и анекдо-

тов, по-видимому, впервые записанных из народных уст» [14, с. 21].

Позитивно відгукнувся М. Сумцов і про статтю В. Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии» (1893), відзначивши її високу інформативність, цікаві досліди з етимології прізвиськ та спробу класифікації [14, с. 18].

У контексті записів В. Ястребова М. Сумцов торкається проблеми функціонування фольклору й усної традиції загалом і в регіоні зокрема. Порівнюючи записи казок, здійснені в останні роки на Херсонщині, із записами інших регіонів, М. Сумцов доходить висновку, що «Сборник г. Я[стребова], на ряду с другими сборниками, свидетельствует, что народ живет традиционными запасами народного творчества, почти ничего не прибавляя к ним» [14, с. 22].

Значну увагу М. Сумцов приділяв проблемам методики запису й едиції фольклору. Так, торкаючись методики запису фольклорного матеріалу, яку практикував Я. Новицький, М. Сумцов зауважує ті нововведення, які вніс у цю сферу Я. Новицький, зокрема подачу не лише власних історичних коментарів до пісні, але й коментарів самих виконавців: «Приложение объяснения рассказчика или певца – новый прием, заслуживающий полного одобрения. Из объяснения видно, как сам певец понимает песню» [15, с. 145]. Хоча всю новизну польової практики Я. Новицького, зокрема ті записи, де він подавав при фольклорному тексті весь комунікативний контекст, що відображає процес трансляції та трансмісії фольклору, М. Сумцов явно недооцінював.

«Мелкими и малозначительными» називав М. Сумцов також топонімічні легенди й перекази про походження місцевих назв урочищ, скель, порогів, які становлять найціннішу й найунікальнішу частину записів Д. Яворницького та Я. Новицького. Однак, на жаль, на той час фольклор оцінювали певною мірою з погляду літературознавчого, зважаючи переважно на художньо-поетичні засоби та зміст, тому й виділяли або «найкращі» варіанти, або «малохудожні». Не уникнув такого підходу і М. Сумцов, та це також не його провина.

Стаття М. Сумцова відображала тогочасну едиційну практику Харківського історико-філологічного товариства. Так,

плануючи видання українських народних пісень, записаних І. Манжура (1135 зразків різних жанрів), М. Сумцов як редактор розмірковує: «Если напечатать сборник целиком, то выйдет книга в ½ или даже ¾ V тома “Трудов” Чубинского, но такое издание слишком обременительное для общества, и для науки было бы мало полезно, так как при ближайшем рассмотрении многое окажется уже известным в печати в близких вариантах» [15, с. 129–130]. Характеризуючи фольклорні матеріали І. Манжури з художньо-поетичного погляду, М. Сумцов зазначає: «Сборник песен в научном отношении далеко уступит сборнику сказок. Исторические песни малочисленны и малозначительны; колядки схоластичны; есть кое-что ценное и любопытное в отделе песен семейно-родственных, в присказках и приспивках. Во всяком случае сборник песен при тщательной редакции составит ценный вклад в этнографическую литературу» [15, с. 130]. Це також не була суб'єктивна думка М. Сумцова, а загальна тенденція.

Із цього погляду найбільше відповідав ідеалу М. Сумцова й тогочасної фольклористичної науки збірник В. Ястребова «Материалы по этнографии Новороссийского края», за що М. Сумцов дав йому найвищу оцінку: «Вообще в сборнике видна редакторская рука, заботливость о распорядке и системе, внимательное отношение к интересам науки и читателя. “Из того сырья, – говорит г. Ястребов в кратком предисловии, – которое накопилось у нас за десять лет, мы предлагаем здесь только то, для чего или вовсе не нашли прямых аналогий в печатных сборниках, или нашли варианты, рознящиеся в подробностях”. От такой осторожности сборник лишь выиграл» [14, с. 18–19].

Щодо передачі у фольклорних збірниках точних фонетичних особливостей місцевих говірок, М. Сумцов погоджувався з В. Ястребовим, який зазначав: «Записи, ставящие себе целью изучение диалектов, должны быть произведены особо от этнографических в собственном смысле, специально к тому подготовленными и особенно в этом заинтересованными лицами» [14, с. 19].

М. Сумцов недаремно зауважує Д. Яворницькому про необхідність відкинути все псевдонародне при виданні записаних ним пісень – проблема фаль-

сифікації фольклору, яку порушили в передмові до збірника «Исторические песни малорусского народа» В. Антонович і М. Драгоманов, була дуже гострою у фольклористиці кінця XIX ст. І особливо стосувалася вона історичних пісень, тож М. Сумцов широко розглядає її в нарисі про Д. Яворницького.

Особливо важливим внеском в українську етнографію М. Сумцов уважав працю Д. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», найбільше значення якої полягало в значній кількості історичних переказів, репрезентованих у ній. Однак професор М. Сумцов бачить і певні суперечності в історико-етнографічних працях Д. Яворницького. І найперша та, що в них факти документальні межують з фактами «літературно-етнографічними», події справжні – з відображенням їх у народній пам'яті та свідомості. Це мало свої позитивні й негативні сторони. «От соединения истории с этнографией “Запорожье” выигрывает в живости и занимательности рассказа и проигрывает в научной точности и основательности» [12, с. 177].

На думку М. Сумцова, до праці Д. Яворницького потрапили деякі ненародні пісні. Це стосується пісень-новотворів: «А вже літ більше двісті, як козак в неволі», «Ой гук, мати, гук», «Ой піднявся орел з Великого Лугу» та ін. [12, с. 182–183]. Основним критерієм для ідентифікації фальсифікатів і народних пісень, на думку М. Сумцова, був аналіз стилю мови й поетики образів-символів, які фігурували в цих піснях. Так, чужими для народної мови, зокрема для мови фольклору, він уважав вислови на зразок «поперед себе ляхів облавою пруть», «закрюкють кречети сизі, зажахаються орли хижі» та ін. Учений відзначив також у цих піснях очевидну несумісність образів-символів, наприклад, ворона, зозулі, кречетів та орлів, – таке поєднання нехарактерне для народної поезії. Пісня «А вже літ більше двісті» фальшива, на думку М. Сумцова, уже тому, що «народные певцы не знают цифровой хронологии». Безсумнівно, народними М. Сумцов уважав пісні про зруйнування Запорозької Січі, хоча деякі з них теж мають літературний відтінок.

Усі ці проблеми виникали тому, що фольклористика зародилася в лоні історичної науки, тривалий час представники

культурно-історичної школи ставилися до фольклору як до ілюстрації історичних праць. Поза увагою цих дослідників залишався власне текст як окреме явище, а отже, і стилістика мови, образна система. Тож і М. Сумцов наголошує на тому, що необхідно видавати фольклор, у тому числі пісні, окремо від історичних праць, за окремими, йому належними принципами [12, с. 178].

Дуже фрагментарні нариси про С. Чернявську та М. Комарова. Наприклад, про М. Комарова ми дізнаємося лише те, що він мав збірник фольклору, записаного на Катеринославщині, який пропав після закриття Південно-Західного відділу РГТ. Практично ніяких відомостей не одержуємо ми про Софію Чернявську й Олену Маркович, автор обмежується тільки загальною характеристикою їхніх фольклорних збірників та роздумами про роль жінки в етнографічних дослідженнях: «Если не считать небольшого сборника песен г-жи Марковой в “Степи”, то сборник г-жи Чернявской представляется первым крупным женским вкладом в этнографию; по полноте и содержательности сборник г-жи Чернявской уступает лишь сборникам г-жи Мошинской на польском языке» [14, с. 23].

Дещо відрізняється від попередніх нарисів про М. Андрієвського. Ця постанова не згадується в «Истории русской этнографии» О. Пипіна, тож М. Сумцов, по суті, був першим, хто звернув увагу на його фольклористичний доробок. У нарисі про М. Андрієвського М. Сумцов окреслює і намагається вирішити проблему популяризації наукових знань, взаємозв'язку науки та науково-популярних досліджень, значення їх для загальної просвіти. Для популяризації етнографії, на думку М. Сумцова, необхідні дві умови: виразність викладу й висвітлення наукових фактів у контексті регіональних традицій, бо лише локальні дослідження можуть викликати всезагальний інтерес у тому регіоні, який вони вивчають, і спонукати широкі маси до співпраці в цій галузі, інакше кажучи, впливати на розвиток місцевих досліджень.

Взірцем такого науково-популярного дослідження, заглибленого в місцевий історико-етнографічний ґрунт, М. Сумцов уважав брошуру М. Андрієвського «Козацкая дума о трех азовских братьях»

(1884), в основу якої була покладена публічна лекція, прочитана автором у м. Катеринославі з благодійною метою. Загальна оцінка, яку дає М. Сумцов праці М. Андрієвського, дуже висока [13, с. 385].

Праця М. Сумцова «Современная малорусская этнография» – цінний внесок в історію фольклористики Півдня України, адже це – перша спроба дослідження фольклористичного доробку всіх на той час відомих діячів цього регіону. У ній окреслено основні проблеми тогочасної науки, що виникали у зв'язку зі специфікою фольклору, який побутував у регіоні, його записом, едицією, аналізом; визначено місце кожного збирача й дослідника в загальнокультурному процесі; виявлено, що кожен з них представляє певний окремий напрям у галузі фольклористики й етнографії (І. Манжура, В. Ястребов – збирачі й дослідники різних жанрів, Я. Новицький і Д. Яворницький – переважно історичного фольклору). У тому й полягає головна цінність праці М. Сумцова.

Історія фольклористики Півдня України й діяльність видатних її постатей і надалі залишалась одним з важливих напрямів наукових студій видатного вченого. Їй присвячено ще кілька статей, опублікованих у 1905–1910 роках. Перша – «И. И. Манжура как поэт и этнограф», надрукована як окремий нарис (№ 8) у книзі М. Сумцова «Из украинской старины» (Х., 1905). Її сам автор умовно ділить на дві частини. Перша частина – це біографія І. Манжури, написана за його листами до М. Сумцова та власними спогадами автора (відомо, що М. Сумцов навчався разом з І. Манжурою в Харківській гімназії, згодом співпрацював у Харківському історико-філологічному товаристві, готував до друку другий збірник його фольклорних записів, уже помертньо). Учений щедро цитує листи І. Манжури, і в цьому – найважливіше значення цієї статті, адже цитовані уривки безпосередньо стосуються фольклористичної діяльності І. Манжури, його поглядів на окремі жанри й види фольклору, зокрема сороміцькі та календарно-обрядові пісні, його співпраці з різними науковими центрами – Московським товариством любителів природознавства, антропології та етнографії, Харківським історико-філологічним товариством [10, с. 117].

Друга частина статті, у якій М. Сумцов описує фольклористично-етнографічну ді-

яльність І. Манжури, буквально повторює попередньо розглянутий нами нарис із «Современной малорусской этнографии», за винятком хіба що одного-двох абзаців, де йдеться про загальну оцінку останнього збірника І. Манжури, виданого в VI томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (1894), який редагував М. Сумцов («Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья, зап. И. И. Манжурой в Екатеринославской губ.», с. 161–196).

Короткому оглядові історії фольклористики на Катеринославщині присвячена стаття М. Сумцова «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии», опублікована 1905 року в «Сборнике статей Екатеринославского научного общества по изучению края» (с. 3–10). Провідна думка статті – те, що цей регіон, найбільша за історичним значенням частина Новоросії, у коло етнографічних студій увійшов пізно, а фольклор краю взагалі малодосліджений: він навіть не репрезентований у систематичних фольклорних збірниках 1850–1860-х років, зокрема в «Трудах...» П. Чубинського, а комплексне дослідження регіону розпочалося в 70-х роках XIX ст.

М. Сумцов і тут зосереджує увагу фактично на трьох видатних постатях Півдня України – І. Манжурі, Я. Новицькому та Д. Яворницькому, виділяючи найхарактерніші риси кожного з них. Хоча на перше місце за багатством і науковою вагомістю фольклорних записів М. Сумцов ставить І. Манжуру [11, с. 6].

Узагальнюючи розглянутий матеріал, М. Сумцов виділяє головну особливість фольклористично-етнографічних досліджень регіону – це звернення до залишків старовини. Учений убачав у цьому серйозну проблему, адже, як зазначає далі, «при этом современность как-то незаметно отходит на второй план, и внукам-сеятелям не уделяется достаточного внимания» [11, с. 8].

У зв'язку з цим учений ставить перед етнографами-сучасниками ряд нових завдань – це вивчення життя, побуту і творчості теперішніх мешканців Подніпров'я, не відкидаючи і старих історичних традицій. До таких життєво необхідних проблем М. Сумцов зараховує дослідження сучасних форм спілкування та взаємовпливів різних етнічних груп, які

проживають у регіоні, впливу фабричної і заводської промисловості на побут і творчість народу. Ці думки М. Сумцова залишаються актуальними й дотепер: «Этнограф не имеет права жаловаться или оплакивать старину. Ему нужно знать и сохранившиеся словесные произведения старины, и заменившие их новые песни, новые народившие их жизненные условия; ему нужно следить, как идет и работает народная жизнь, что ею вытесняется и постановляется заново» [11, с. 3].

Короткі біографічні довідки, бібліографію та оцінку праць південноукраїнських етнографів і фольклористів подає М. Сумцов у статті «Діячі українського фольклору» (Х., 1910), яка републікувалася аж чотири рази – у ХІХ томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества», як розділ книги «Малюнки з життя українського народного слова», окремою відбиткою (Х., 1910) і, нарешті, декілька довідок з неї (про харківських фольклористів) подані окремим розділом у нарисі М. Сумцова «Слобожани» (1919) під назвою «Діячі слобідського фольклору». Це своєрідний енциклопедичний довідник, перший в українській фольклористиці, де можна знайти інформацію про 77 учених, починаючи з Г. Калиновського й закінчуючи А. Кримським та самим М. Сумцовим. Серед них – І. Манжура, Я. Новицький, Д. Яворницький, В. Ястребов, В. Бабенко, С. Чернявська. З нового ми дізнаємося лише про те, що невиданий збірник пісень І. Манжури на той час зберігався в Харківському історичному архіві, а «цікавий збірник сороміцьких цінічних казок і пісень загублено» [9, с. 114].

Отже, М. Сумцов був першим дослідником історії фольклористики Півдня України, яку він висвітлив не тільки з історіографічного, але й з філологічного боку, подав бібліографію публікацій, здійснених в уже на той час раритетних виданнях. Донині, на жаль, жодна наукова бібліотека України не має повного комплексу місцевих періодичних видань, тому як бібліограф М. Сумцов зробив значний внесок у досліджувану нами проблему. Він вперше звернув увагу на південноукраїнських фольклористів як на окреме самобутнє явище в тогочасній науці, висловив оцінку їхньої праці, здійснив порівняльний аналіз фольклору, записаного ними, визначив його місце не лише

в українському, але й у загальносвітовому контексті. Спрямовуючи увагу вчених на вивчення не тільки минулого, але й сучасного стану фольклорної традиції регіону, він з неабияким зацікавленням ставився до новотворів, цінував кожного, навіть малопомітного працівника на фольклористичній ниві, усіяко підтримував найменший вогник, що спалахував на терені Південної України, прагнучи використати його в інтересах науки.

Література

1. *Евг. Л-ий. Н. Ф. Сумцов. Современная малорусская этнография. Ч. 1 // Этнографическое обозрение. – 1893. – № 4.*
2. Наукові архівні фонди рукописів та фотозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 4-3, од. зб. 76.
3. *Колесса Ф.* Історія української етнографії / НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передм. Г. А. Скрипник. – К., 2005.
4. Отчет деятельности этнографического отдела Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии за 1896–97 год // Этнографическое обозрение. – 1897. – № 3.
5. П.А.Н. *Эварницкий Д. И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа // Вестник Европы. – 1898. – Т. 1.
6. *Петров В. М. Ф.* Сумцов як історик етнографії // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1926. – Кн. VII–VIII.
7. *Піпін Олександр //* Енциклопедія українознавства. – К., 1996. – Т. 6. – С. 2048.
8. *Пытин А. Н.* История русской этнографии. – С.Пб., 1891. – Т. 3 : Этнография малорусская.
9. *Сумцов М. Ф.* Малюнки з життя українського народного слова. – Х., 1910.
10. *Сумцов Н. Ф.* Из украинской старины. – Х., 1906.
11. *Сумцов Н. Ф.* Об этнографическом изучении Екатеринославской губ. // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905.
12. *Сумцов Н. Ф.* Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – № 12.
13. *Сумцов Н. Ф.* Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – № 11.
14. *Сумцов Н. Ф.* Современная малорусская этнография. – К., 1897. – Ч. 2.
15. *Сумцов Н. Ф.* Современная малорусская этнография. – К., 1893. – Ч. 1.
16. Этнографическое обозрение. – 1893. – № 2.